

НАРОДНА МОРАЛЬ — ОСНОВА ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ЕТНОСУ

Михайло ГЛУШКО

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3520-8891>

доктор історичних наук, професор,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра етнології,
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна,
e-mail: m.s.hlushko@gmail.com

**Мушкетик Леся. Моральний канон
української традиційної культури:
за фольклорними джерелами:
[монографія]. Київ;
Кам'янець-Подільський:
ТОЗ «Друкарня "Рута"»,
2022. 752 с.: іл.**

Згадуючи свої самостійні кроки на науковій ниві, на думку завжди спадають перші роки праці у відділі карпатознавства Львівського відділення ІМФЕ ім. М.Т. Рильського АН УРСР. Для нас вони були примітними не тільки з погляду досягнення секретів дослідницької лабораторії з української етнології, а й тематикою наукових студій, яку у 80-х — на початку 90-х років ХХ ст. активно розробляли фахівці цього спеціалізованого структурного підрозділу академічної інституції. Принаймні три тогочасні планові теми побіжно чи безпосередньо стосувалися народної моралі автохтонів Східних Карпат і кожна з них згодом увінчалася творчим успіхом. Зокрема, книжковий фонд українського народознавства поповнили монографії Ганни Горинь [1] і Юрія Гошка [2], а Наталія Мельничук здобула в 1996 р. науковий ступінь кандидата історичних наук зі спеціальності «етнологія», захистивши дисертацію «Народна мораль українців Карпат ХІХ — початку ХХ ст.». Однак на засіданнях зазначеного відділу, а також у приватних розмовах, тоді ніхто і словом не обмовився про те, що народна етика може бути предметом наукового зацікавлення не лише фахівців історичної галузі знань (етнологів), етнопедagogіки чи правознавства, а й філологічної науки — фольклористів.

Монографія Лесі Мушкетик «Моральний канон української традиційної культури: за фольклорними джерелами» відкриває нам зовсім невідому завісу: усна народна творчість містить величезну кількість безпосередніх свідчень про традиційну мораль («народний етос», «доброзвичаєвість», «обичайність», «доброобичайність» тощо) як безцінне культурне і суспільне надбання. Що більше, фольклорні твори є саме тим невичерпним історичним джерелом, на основі якого власне і можна простежити процес виникнення та етапи розвитку окремих етичних канонів, їх місце і роль у житті родини та сільської громади, ціннісні орієнтири людини в повсякденному побуті, способи забезпечення стійкості народу на крутих поворотах історії, живучість етнічної спільноти в добу смертельної небезпеки тощо.

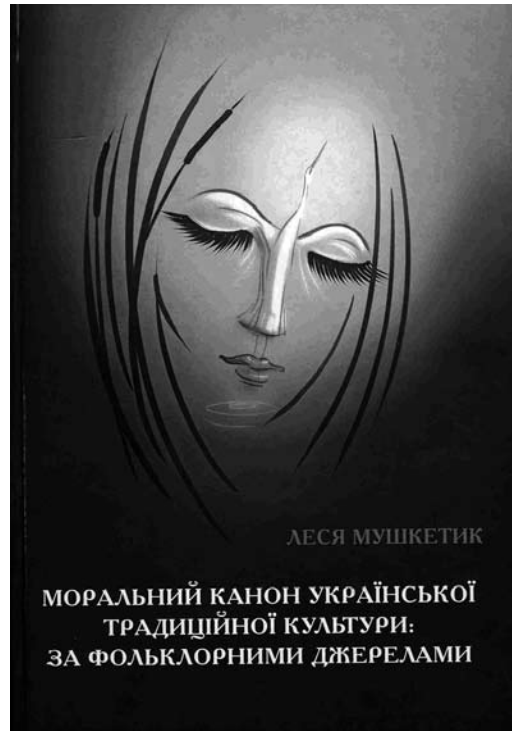
Книжка Л. Мушкетик дуже актуальна для сьогодні — доби вкрай безжальної російсько-української війни, коли наші співвітчизники щодня втрачають десятки і сотні своїх найкращих синів та дочок. Інакше кажучи, незважаючи на ненависть до жорстокого північного сусіда, завданням сучасного покоління українців є збереження за всяку ціну тих

моральних засад і норм, які в періоди найважчих випробувань вберегли українську націю від втрати людяності, захистили її від переродження у варвара. На це здатний лише високо моральний етнос, з багатою і давньою за походженням традиційною духовною культурою, зокрема й у сфері народної етики.

Знайомство зі структурою і змістом рецензованого фоліанта дають нам підстави ще для одного важливого висновку: подібні видання виношуються роками, якщо не десятиліттями. Принаймні підготувати масштабну і багатоаспектну монографію, тим паче за джерелами специфічного характеру (за фольклорними творами різних жанрів і різного часу походження), може лише професіонал високої проби зі значним творчим доробком та довголітньою сумлінною працею на науковій ниві.

Представляти Л. Мушкетик нинішньому поколінню українських народознавців, як міркуємо собі, є цілком зайвою і невдячною справою. Увагу читачів акцентуємо лише на двох промовистих фактах з її біографії, що мають стосунок до наших сьогоденних роздумів.

Факт перший: прізвище вченої відоме багатьом сучасникам передусім через те, що вона є дочкою класика української літератури другої половини ХХ — початку ХХІ ст. — Юрія (Георгія) Мушкетика (1929—2019). Визначальний вплив батька на формування її як людини виявляємо безпосередньо у новому науковому дослідженні знаної київської фольклористи. Зокрема, авторка присвятила свою працю саме батьку, а також бабусі Уляні Мушкетик, у садібі якої на Чернігівщині (с. Вертіївка Ніжинського р-ну) провела за своє життя не одну щасливу днину. Прикінцеве слово монографії («Замість післямови») завершує твір Ю. Мушкетика — вірш «Помирає село, відходить у вічність» (с. 686), лейтмотив якого узгоджується з думками і спостереженнями самої дослідниці: «На очах мого покоління в минуле відійшла ціла епоха, яку пережили наші батьки й діди-хлібороби з їх традиціями і вона ніколи не повернеться, бо може не стати її основи і підмурівку — українського села...» (с. 685). Крім цього, авторка апелює до інших міркувань свого батька стосовно народної моралі, етичних цінностей та пріоритетів людини у житті — в минулому і в наш час, якими письменник поділився з широким читацьким загалом у художніх творах

та спогадах (с. 130, 434, 447—448, 536). Окремі з них проймають душу «до кісток».

Факт другий: творчий доробок Л. Мушкетик охоплює традиційну духовну культуру двох різних народів — рідного (українського) й угорського, що у сучасному українському народознавстві (фольклористиці й етнології) є радше винятком. Основу рецензованої монографії становлять, зрозуміло, зразки усної народної творчості українців, але інколи вчена звертається до фольклорної традиції угорців (с. 170, 172, 173, 271, 376, 433, 477, 488 тощо), а також інших етносів, передусім сусідніх.

Рецензоване видання вирізняється також кількістю наукової літератури, яку залучила дослідниця, — 736 назв: авторські й колективні монографії, статті, автореферати кандидатських і докторських дисертацій, збірники фольклорних творів, навчальні посібники тощо, причому щонайменше третина з них була опублікована нещодавно — 20—30 років тому, тобто в добу незалежної України. Належать вони фахівцям різних галузей знань гуманітарного профілю: філософам, юристам, історикам, етнологам, культурологам, фольклористам, мовознавцям, літературознавцям, психологам та ін. Така широка зацікавленість народною доброзвичаєвістю серед науковців різної спеціалізації дала підстави Л. Мушкетик для висновку про те, що нині стрімко розвивається від-

носно молода (нова) наука — етнотетика, тобто «особлива область теорії моралі, що вивчає типові елементи моральної свідомості і стереотипи практичної поведінки різних історичних спільнот у процесі їх життєдіяльності» (с. 20).

Залучивши велику кількість наукової літератури і фольклорних джерел, водночас авторка не минає жодної доброї нагоди, щоб не висловити власні міркування стосовно народних традицій і норм практичної поведінки українців у сфері повсякденної етики, часто-густо підкріплюючи їх положеннями і тезами, що належать попередникам різного історичного часу (XIX — початку XXI ст.). Щоправда, інколи цитування чужих суджень є надто розлогими і не завжди легкими для сприйняття. Особливо важко збагнути окремі ідеї та думки нинішнього покоління українських філософів. Чого гріха таїти, інколи словесною еквілібристикою вони створюють видимість глибоких філософських розмірковувань, хоча насправді розглядають відомі традиційні явища і предмети, які можна описати та пояснити читацькому заголові одним — двома короткими реченнями чи навіть одним — двома звичайними словами.

Фактографічний матеріал Л. Мушкетик викладає й аналізує за давно апробованими у науковій сфері принципами: від загальнолюдського до приватного (партикулярного), від складного до простого, від комплексного до елементарного, від найдавнішого до сучасного, від сакрального до утилітарного.

Саме це безпосередньо визначило структуру рецензованої монографічної праці. Так, у першому розділі «Українська народна етосна культура» (с. 17—68) йдеться про суть моралі, її вияви у людському суспільстві загалом і в середовищі українців зокрема, зв'язок із менталітетом нашого народу, етичне наповнення окремих фольклорних творів (казок, причт, прислів'їв і приказок, пісень — соціально-побутових, балад, дум, календарно-побутових, родинно-обрядових, коломийок), стан дослідження народної моралі в українській фольклористичній, народознавчій загалом.

Натомість другий розділ має здебільшого філософсько-фольклористичний характер, позаяк у ньому мовиться про «вищі софійні цінності та онтологічні уявлення в українському фольклорі». Точніше, авторка аналізує кілька ключових загальнолюдських понять, які посідають важливе місце в

усній народній творчості: «добро» і «зло» — два семантичні коди, що крокують у житті кожної людини завжди поруч. «Основним вододілом народної моральності людини є добро і зло, на цих поняттях засновані всі етичні уявлення. Їх зміст обумовлений ідеалом моральності: добро — те, що прагне до ідеалу; зло — те, що віддаляється від нього. Завдяки категорії добра формується моральний феномен як аспект людської діяльності, духовне життя і норми поведінки особистості, людських взаємовідносин, природовідповідності» (с. 76) — наголошує Л. Мушкетик. Відтак знана дослідниця розглядає вияв цих категорій у народній казці, зокрема через вербалізацію морального ідеалу людини у народних творах відповідного жанру, чесноти казкових героїв і моральні вади їх антиподів. На основі фольклорних джерел вчена докладно аналізує також поняття «доля» («щастя-доля», «талан», «удача», «гарзд», «везіння» тощо) та «біда» («нещастя», «злиденність», «бідність», «нужда» та ін.), онтологічні уявлення про «смерть», сенс і цінність людського «життя» тощо.

Узагальнюючи свої думки і спостереження з цієї проблематики, Л. Мушкетик дійшла важливого висновку: «До вищих цінностей, що орієнтують людину на досягнення суспільного чи загального блага, належать поняття добра і зла, честі і совісті, справедливості, щастя і сенсу життя. В уснопоетичній творчості в художній формі вони репрезентовані як ідеальні зразки людської поведінки і устремлень, що протистоять ницим, негативним виявам «зла». Вони суголосні постулатам народного етосу, де загальнолюдські уявлення про вище благо зливаються із соціально-конкретним, тобто відбивають погляди певного соціального прошарку, складаючи своєрідну, дещо відокремлену мораль» (с. 180—181).

У наступних чотирьох розділах мова йде про моральні канони, що знайшли вияв в усній народній творчості й безпосередньо стосуються основних сфер життя українців. Дві з цих ділянок уже неодноразово перебували в центрі уваги різних фахівців — етнологів, фольклористів, етнопедagogів, культурологів, правознавців та ін. Це, зокрема, родина («Мікрокосмос людських стосунків у фольклорі», с. 185—412) і громада різних видів («Етосні уявлення про людину і соціум в усній традиції. Стосунки в громаді», с. 415—564). Предметний засяг наукового за-

цікавлення авторки у кожній із цих царин сімейно-громадського буття народу дуже широкий. Наприклад, розглядаючи відображення людських стосунків в українському фольклорі, Л. Мушкетик зупинила свою увагу на таких трьох вузлових проблемах: 1. «Селянський ідеал «правильного життя». Поведінкові ролі традиційного суспільства». 2. «Рід (родина) як основа життєдіяльності етносу у фольклорній рецепції. Колядковий ідеал сім'ї». 3. «Гендерний етос в усній словесності».

Останній з цих підрозділів третього розділу поділяється ще на три масштабні за обсягом параграфи («Етика дошлюбних зв'язків у фольклорній традиції»; «Заснови гармонійності та дисгармонійності подружніх стосунків — фольклорні приклади»; «Етика міжпоколінних та інших взаємин у контексті фольклорних традицій»), у кожному з яких виділено по декілька вузлових питань. Наприклад, спираючись на фольклорні джерела і розглядаючи етику міжпоколінних та інших видів стосунків у традиційній українській сім'ї, дослідниця усної народної словесності українців простудіювала три проблемні аспекти: «Дидактичні історії про батьків та дітей. Поняття морального авторитету»; «Соціалізація та виховні ідеали. Фольклорні взірці етнопедagogіки»; «Братерсько-сестринське середовище взаємопідтримки і відчуження».

Натомість два заключні розділи монографічної праці знаної фольклористки стосуються дослідницького предмету, якого народознавці, зокрема і знавці усної народної словесності, торкалися спорадично, побіжно чи й зовсім його оминали. Йдеться про «Фольклорні взірці екологічної етики» та «Постулати народної релігії у фольклорних текстах». Як і в попередніх випадках, наукові спостереження, дослідницькі судження і вмотивовані висновки авторки ґрунтуються передусім на фольклорних джерелах. Що більше, на нашу думку, з плином часу їх актуальність і цінність буде зростати, позаяк кожна з цих частин народознавчого фоліанта все частіше і більше віддзеркалюватиме не надто втішну реальність новітнього часу. Як добре відомо, екологічна тема все більше й більше хвилює сучасників усієї Ойкумени (з добре відомих нам причин), а релігія фактично стала для багатьох народів світу одним із головних етнічних маркерів — як наслідок глобальних міжкультурних та міжнаціональних процесів.

Монографія Л. Мушкетик викликає невідступне зацікавлення ще й тому, що написана жвавою доступною мовою, а самий текст пересипаний численними уривками і зразками народних творів (казок, причт, паремій, пісень та ін.). Наявні у виданні постулати, сентенції, судження, міркування тощо стосовно моральних норм і практик не залишать байдужим будь-кого з народознавців. Принаймні під час знайомства з виданням у нашій пам'яті мимоходом виринали власні життєві випробування, вчинки, здобутки, етичні оцінки, ідеї тощо. Тому книжка мала б бути доступною якомога ширшому колу читацької аудиторії. На жаль, про це сучасні науковці можуть лише мріяти, особливо в добу воєнного лихоліття.

Справді, незважаючи на свій високий академічний статус й авторитет серед колег, Л. Мушкетик, як і десятки інших фахівців гуманітарного профілю, стикнулася з однаковими видавничими проблемами, що є результатом залишкового принципу фінансування наукової роботи в Україні. Йдеться про те, що, крім підготовки рукопису, сучасний автор змушений поєднувати в одній особі інші, не менш складні і важливі види роботи, — займатися набором тексту, його літературним і технічним редагуванням, коректурою верстки, домовлятися з художником про оформлення книжки, підшукувати благодійників і якомога дешевшу друкарню тощо. Очевидно, за таких умов углядіти за всім у праці дуже важко, майже неможливо, особливо якщо вона є масштабною за обсягом.

Через це, найімовірніше, у рецензованій монографії Л. Мушкетик і закралася деякі недоліки технічного характеру. Так, в окремих випадках ініціали дослідників, що згадуються у тексті, написані з малої букви (с. 52, 61, 63, 65). Мабуть, саме через недогляд прізвища окремих осіб жіночого роду, що працювали на етнологічній ниві, провідмінювано як чоловічі (с. 64). З тієї ж причини прізвище фольклориста Михайла Чернопиского написано з м'яким знаком (с. 399), хоча має бути навпаки. Важко погодитися також із думкою київської фольклористки про те, що збірник праць Федора Вовка «Студії з української етнографії та антропології» (Прага, 1927) належить до розряду «досліджень української ментальності та психології» (с. 32). До речі, у назві цього видання уродження Полтавщини теж вияв-

ляємо неточність (с. 32). Через неуважність праця Ю. Гошка «Звичаєве право населення Українських Карпат та Прикарпаття XIV—XIX ст.» (Львів, 1999) значиться у списку використаної літератури і джерел двічі (с. 696).

Очевидно, зазначені погрішності ніяк не применшують наукову цінність фундаментального дослідження Лесі Мушкетик «Моральний канон української традиційної культури: за фольклорними джерелами». Ціо більше, з плином часу його значення в українському народознавстві буде лише зростати, причому не лише в середовищі фольклористів, а й інших фахівців, передусім етнологів. Ба-

гатуший фактографічний матеріал й обґрунтовані різнопланові судження про норми народної моралі та практику їх дії у традиційному українському суспільстві стануть у добрій нагоді також викладачам і студентам вищих навчальних закладів України — етнографам, етнопедагогам, юристам, культурологам та ін.

1. Горинь Г. *Громадський побут сільського населення Українських Карпат (XIX — 30-ті роки XX ст.)*. Київ: Наукова думка, 1993. 200 с.
2. Гошко Ю. *Звичаєве право населення Українських Карпат та Прикарпаття XIV—XIX ст.* Львів: Ін-т народознавства НАН України, 1999. 332 с.